

Ko e ngaahi totonu 'a e kakai ngāue 'oku uesia kinautolu 'i ha fevākovi'aki 'i ho nau 'api nofo'anga pe nofo 'a kāinga

Ko e tohi fakahinohino ni na'e fa'u ia 'e he va'a ngäue 'a e potungäue Ministry of Business, Innovation and Employment (MBIE) 'oku 'iloa ko e Employment New Zealand 'o nau fengäue'aki fakataha ki ai pea mo e Human Rights Commission pea mo e kautaha ngäue ko e Shine.

**EMPLOYMENT
NEW ZEALAND**

shine*
making homes violence free

New Zealand Government

Ko e fakahinohino ni 'oku pou pou'í mo fakamo'oni ki ai 'a kinautolu 'oku nau fengäue'aki mo fakahoko fatongia ke fakasi'isi'í 'a e nofo feväkovi'aki 'a känga pea mo hono pä'usi'í 'a e kakai (Joint Venture on Family Violence and Sexual Violence)

Ko e ngaahi totonu 'a e kakai ngāue 'oku uesia kinautolu 'e he mo'ui fevākovi'aki pehē ni

'E kamata 'i he 1 'Epeleli 2019 'a hono fakalahi ange 'a e ngaahi malu'i fakalao 'o kinautolu 'i he ngāue'anga 'oku uesia kinautolu 'i ha fevākovi'aki 'i ho nau 'api nofo'anga pe nofo 'a kāinga. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi totonu fo'ou kuo foaki 'e he lao Domestic Violence – Victims' Protection Act ma'ae kau ngāue 'i ha ngāue'anga.

Kapau 'oku uesia koe 'e he fevākovi'aki 'i he 'api nofo'anga pe nofo 'a kāinga, 'oku 'oatu 'e he lao 'a ho'o totonu ke ke:

- › ma'u ha vāhenga ka ke livi mei he ngāue
- › kole ke fakafaingofua ange 'a ho'o fakahoko ngāue 'i ha ki'i taimi nounou pe
- › ke 'oua na'a fakafaingata'a'ia'i koe 'i he ngāue'anga koe'uhi he na'e hoko 'a e fevākovi'aki pehē 'i ho mou 'api nofo'anga kiате koe.

Te ke ma'u 'a e ngaahi totonu ni neongo ko e fevākovi'aki ni na'e 'osi hoko ia he kuohili.

'E 'ikai lava ke ma'u 'a e ngaahi totonu ko'eni 'e kinautolu 'oku nau fakatupu pe fakahoko 'a e vākovi. 'A ia ko kinautolu ia 'oku nau fakahoko e tō'onga ni ki ha taha kehe 'oku nau kāinga pe 'oku nau nofo fakataha.

'Oku 'ikai ke fakangatangata pe 'a e fevākovi'aki ni ia ki ha taa'i pe tautea fakaesino (physical violence). 'Oku lahi 'a e founa kehekehe 'oku fai'aki 'a e fevākovi'aki pe fakamamahi'i 'o ha taha.

Ko e hā 'a e fevākovi'aki 'i he 'api nofo'anga pe nofo 'a kāinga?

Kapau 'oku ngaahi kovi'i koe 'e hao hoa pe ko hao hoa kuo mo 'osi takitaha ma'ana, pe ko ha taha pe 'i ho fāmili pe taha 'oku mo nofo fakataha pea ko e fevākovi'aki ia 'oku fai ki ai 'a e fakamatata ni. Ko e me'a eni 'oku toe ui pe ko e fevākovi'aki 'a kāinga. 'E lava ke hoko eni ki ha tangata pe fefine pe ko ha fa'ahinga taha pe, pea ko ha'a ne hoko ki ha tangata mali fefine pe ko ha ongo me'a tatau (same-sex) 'oku na nonofo. E lava ke fai 'a e vākovi ni mo ha taha 'oku 'ikai ke mou nofo fakataha.

'E lava ke fakahoko 'a e fakamamahi pe nofo vākovi 'aki 'a e fakamamahi 'i pe taa'i fakasino, pā'usi'i (sexual abuse) pe ko e fakamamahi 'i 'aki 'a e tō'onga pe 'ulungaanga (psychological). Pea 'oku kau ki ai mo e houtamaki pe fakamanamana pe ko ha feinga mapule'i 'a ho'o tō'onga fakakaukau pe ko e me'a ke ke fai. Ko e ngaahi fakatātā eni ki ai:

- › fakailifia 'i pe fakamanamana – ko hono fai ha me'a ke makatu'unga ai ha manavahē 'a e fāmili pe ko koe 'o hangē ko hano muimui 'i pe fakasio ma'u pe kimoutolu
- › fakahoha'asi – toutou fai ha me'a kiate koe pe ko ho fāmili ke mou loto mamahi ai pe ko ha fetu'utaki atu neongo 'oku 'ikai te ke loto ki ai
- › ko hano maumau 'i ha'o koloa
- › fakamanamana ke fakamamahi 'i koe
- › fakamamahi 'i fakapa'anga pe faka'ekonomika – ko hono fa'ao ho'o pa'anga pe ta'ofi koe mei ho'o 'alu 'o ngāue pe ako
- › ko e fakamamahi 'i faka'atamai – ko hono ngaahi 'i mo toutou fakaanga 'i mo kapekape 'i 'o kau ai mo hono ohi koe ke pehē 'oku ke 'atamai kovi.

Kapau 'oku fakamamahi 'i koe 'e ha taha 'oku mo vāofi – pe na'a mo vāofi 'i he kuohili - 'oku mahino ai 'oku ne feinga 'i ke ne pule 'i 'a ho'o mo'ui. 'E lava ke ke nofo tailiili mo lotosi 'i ai. 'E fuoloa 'a ho'o fe'ao mo e nunu'a 'o e fevākovi'aki 'i he nofo pehē ni neongo kuo 'osi 'o 'ikai ke kei fakamamahi 'i koe.

Ko e ngaahi ma'u'anga tokoni

Kapau 'oku ke lolotonga faingata'a'ia pehē ni pe 'oku ke 'ilo ha taha 'oku mo'ui mamahi pehē ni, telefoni ki he kau polisi 'i he 111.

Kapau 'oku ke pehē 'oku fakamamahi' i koe pe 'oku ke 'ilo ha taha 'oku fakamamahi' i pehē, 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'e lava ke fai ma'au – he 'oku 'i ai 'a e tokoni 'e lava ke ma'u atu. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni makehe te nau tokoni ke mahino kiate koe 'a e me'a 'oku hoko 'i he ngaahi vā 'o ho'o mo'ui pea ke nau pou pou' i koe. Te nau lava 'o 'oatu ha ngaahi fakahinohino fekau'aki mo e ngaahi me'a te ke ala fai pea mo fakahā atu 'a e ngaahi tokoni te ke ala ma'u.

'E sai kapau 'e fuofua kamata'aki ha'o telefoni ki ha tokotaha faifatongia 'i hono tokoni' i e ngaahi fāmili 'oku nau mo'ua 'i he faingata'a'ia ni, pe ko ha'o a'utonu ki he uepisaiti 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni ko ia.

Ko e telefoni 'a e Family Violence Information Line

0800 456 450

'oku kamata 'a 'enau tali telefoni mei he 9 pongipongi ki he 11 po'uli

www.areyouok.org.nz

Ko e fika telefoni eni 'oku tokanga' i ia 'e he potungāue Ministry of Social Development 'i he 'enau ngāue ke fakasi'isi' i 'a e fevākovi'aki 'i he nofo 'a kāinga 'i Nu'usila ni 'a ia na'e ui ko e "It's not OK". 'E ma'u mei he telefoni ni 'a e fakahinohino mo e feitu'u 'e lava ke 'alu ki ai 'a e kakai 'o ma'u tokoni. 'Oku ma'u mo e fakahinohino 'i he uepisaiti fekau'aki mo e fevākovi'aki he 'api nofo'anga pe nofo 'a kāinga pea mo e feitu'u ke ma'u mei ai ha tokoni.

Ko e ngaahi fale hūfanga ma'a e kakai fefine

0800 733 843

'oku ava he houa kotoa pe pea 'i he 'aho kotoa pe

www.womensrefuge.org.nz

Ko e kautaha Women's Refuge 'oku nau lava ke fakahoko fatongia ma'a e kakai fefine mo 'enau fānau mei ha fa'ahinga fonua tupu'anga pe, ke pou pou' i mo taukave' i 'enau ngaahi totonu, fa'u ha fokotu'utu'u ke nau hao mo malu ai (safety plans), nofo'anga fakataimi pea mo hokohoko atu 'a hono tauhi 'akinautolu 'oku faingata'a'ia tupu mei he me'a ni. 'Oku toe lava foki 'e he Women's Refuge 'o ako' i ha ngaahi kautaha pe ngāue'anga 'oku nau fiema'u ke toe lahi ange 'enau 'ilo fekau'aki mo e fevākovi'aki 'a e nofo 'a kāinga pea ke fakalelei' i 'a e founa 'oku fakalelei'aki 'a e me'a ni 'i honau ngaahi ngāue'anga.

SHINE

0508 744 633

'oku nau ava he 'aho kotoa pe mei he 9 pongipongi ki he 11 efiāfi

www.2shine.org.nz

'E lava ke fakahoko atu 'i he telefoni ha poupou, fakahinohino, tokoni ke 'ilo'i 'a e tu'unga 'o e faingata'a'ia pea mo e fa'ufa'u ha founa ke fai ai ha nofo malu pea mo hono fakamahino 'a e feitu'u ke nau ma'u tokoni mei ai. Ko e fatongia 'o e Shine ko hono poupou'i e kakai lalahi mo e fānau iiki 'oku nau faingata'a'ia – 'o tatau ai pe pe ko e tangata pe fefine – ke lava ke nau nofo hao mo malu. 'Oku toe tokoni'i foki 'e he Shine 'a e kakai tangata na'a nau fakatupu 'a hono fai 'o e fakamamahi'i 'o ha taha 'i he fāmili ke liliu 'a 'enau tō'onga 'o 'oua na'a nau kei fai pehē. 'Oku lava ke fakahoko 'e he Shine ha ako pe fakahinohino fekau'aki mo e fevākovī'aki 'i he nofo 'a kāinga. 'Oku 'i ai 'a e polokalama ako 'a e Shine ko e DVFREE ke fakahinohino'i ai 'a e fokotu'utu'u 'o ha ngaahi tu'utu'uni 'i he ngāue'anga mo fai ha ako ke 'ilo'i 'a e me'a ke fai 'o ka hoko ha fevākovī'aki 'i he fāmili.

Ko e Safe-to-talk

0800 044 344

'oku nau ava he houa 24

Ko e Safe-to-talk ko e tokoni ia 'oku ma'u ta'etotongi atu 'o fakafou 'i ha pōtalanoa 'i he telefoni 'a ia 'oku fai ma'ae kakai na'e pā'usi'i (sexual violence) pea 'i he founa 'oku fakapulipuli mo fakafufū ke 'oua na'a 'ilo ki ai ha taha kehe. 'E lava ke ke fetu'utaki ki ha taha 'oku taukei 'i hono fai ha tokoni pehē ni 'i he fika telefoni pe ko e 'initaneti (web chat). 'E lava ke nau tali 'a ho'o ngaahi fehu'i, fakahinohino atu 'a e faingata'a'ia tupu mei ha pā'usi'i mo fakamalohi'i na'e fai kiate koe pea fakahā atu 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni taukei ofi taha. 'E lava ke nau toe 'oatu ha fakahinohino fekau'aki mo ha tokoni te ke ala fai ma'a hao kaume'a pe ko hao kāinga.

Ko ho'o ngaahi totonu 'i he ngāue'anga 'o makatu'unga mei ha fevākovi'aki 'a e nofo 'a kāinga 'Oku 'osi tu'utu'uni 'e he lao kapau ko e tokotaha ngāue koe 'oku uesia 'a ho'o mo'ui koe'uhi ko ha fevākovi'aki 'i he nofo 'a kāinga, 'oku 'i ai 'a ho'o totonu ke ke:

1. mālōlō 'o a'u ki he 'aho 'e 10 mei he ngāue 'i he ta'u, ka 'e kei vahe pe – 'a ia ko e mālōlō ia 'oku kehe mei he 'aho mālōlō fakata'u, 'aho puke pe ko e mālōlō 'i ha hoko ha putu
2. kole pe 'e lava ke fakafaingofua ange 'a ho'o fakahoko ngāue 'i ha ki'i taimi nounou pe – 'o lava ke a'u 'o māhina 'e 2
3. ke 'oua na'a fakafaingata'a'ia'i koe 'i he ngāue'anga koe'uhi he na'e hoko 'a e fevākovi'aki pehē kiate koe.

'Oku ke lava 'o ma'u 'a e ngaahi totonu ko'eni neongo ko e fevākovi'aki ia na'e hoko ia kimu'a ange.

Vakai **Ko e me'a ke fai kapau 'oku 'ikai muimui 'a e ngāue'anga ki he lao.**

'Oku 'i ai 'a e ngaahi ngāue'anga 'oku lava pe 'o toe ope atu 'a 'enau tokanga'i lelei 'a kinautolu 'oku uesia pehē 'a 'enau mo'ui. Fakahā ki he pule ngāue pe ko e pule 'i he tafa'aki 'oku nau tokanga'i 'a e kau ngāue (HR) ke 'ilo 'a e tokoni 'e ala ma'u mei he ngāue'anga.

'Oku 'ikai ke malu'i 'e he lao ni ia 'a kinautolu 'oku nau fakatupu mo fai 'a e fakamamahi'i 'o ha taha 'i he fāmili. 'A ia 'oku 'uhinga ia kia kinautolu 'oku nau fai 'a hono ta pe fakamamahi'i ha taha 'oku nau 'api nofo'anga taha pe nofo fakataha mo ia.

1 Ko e livi mei he ngāue koe'uhi ko e faingata'a'ia tupu mei he fevākovi'aki pehē ni

Kapau 'oku ke ngāue totongi, 'oku 'i ai 'a ho'o totonu ke ke livi he 'aho 'e 10 'i he ta'u kapau te ke fiema'u ia tupu mei he fevākovi'aki, pea te ke kei vahe pe foki. Ko e livi ni ko ho taimi 'atā ia mei he ngāue ka ke kei vahe pe ke tokoni atu ke fakalelei'i 'a e ngaahi faingata'a'ia tupu mei he fevākovi'aki 'oku ke faingata'a'ia ai. 'O hangē ko 'eni, 'e ala lava ke ngāue'aki ia ke ke kumi tokoni mei he ngaahi ma'u'anga tokoni 'i ha hoko ha me'a pehē pe ko ha'o kumi ha 'api ke ke hiki ki ai, ko ha'o hopo 'i he Fakamaau'anga pe ko hono tokanga'i 'a ho'o fānau.

'E lava ke ke ngāue'aki 'a e livi ko'eni ke tokoni mo poupu'u 'a ho'o fānau 'oku uesia kinautolu koe'uhi ko e fevākovi'aki he nofo 'a kāinga 'o kapau 'oku nau fa'a nofo mo koe.

'Oku tu'utu'uni 'e he lao 'e lava ke ke kau he livi mei he ngāue hili ha'o ngāue ai 'i he māhina 'e 6 hokohoko pe ko ha'o fakalaka hake he "lahi 'o e houa ngāue kuo 'osi faka'ilonga'i" ke 'oua na'a toe si'i hifo ai. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi ngāue'anga te nau loto ke 'oatu 'a e livi ni kimu'a 'o 'ikai tali ke toki 'osi e māhina 6. Vakai'i lelei 'a e tu'utu'uni 'a e ngāue'anga fekau'aki mo e livi pehē ni, pe 'eke ki he tokotaha 'oku nau pule'i e tafa'aki ko 'eni (HR).

'Oku toe fakaikiiki atu 'a e fakahinohino ki he livi ni 'i he uepisaite:
employment.govt.nz

Ko e lava hono fakahoko 'a ho'o livi

'I he 'aho pe ko e kimu'a pea ke kamata ngāue, kuo pau ke ke fakahā ki he ngāue'anga 'oku ke fiema'u ke fakahoko e livi ni 'i he vave taha 'oku ke fiema'u. Kapau 'e 'ikai te ke lava 'o fai ia, kuopau ke ke fakahā ke 'ilo 'e he ngaue'anga 'i he vave taha.

'Oku tatauni mo ho'o tala ki he ngāue'anga ke nau 'ilo 'oku ke fie livi koe'uhi 'oku ke puke pe ko ho'o livi koe'uhi ko ha putu.

'Oku toe fakaikiiki atu 'a e fakahinohino ki he livi ko'eni 'i he:
employment.govt.nz/domestic-violence

Fakamo'oni'i 'oku hoko 'a e fevākovi'aki 'i he fāmili

'I ho'o kole 'a ho'o livi, 'e lava ke 'eke'i atu 'e he ngāue'anga ke fakamo'oni'i 'oku uesia koe 'e he fevākovi'aki 'i he fāmili.

Vakai ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e ngāue'anga fekau'aki mo e me'a ni ke mahino mei ai pe te nau fiema'u ha fakamo'oni pea ko e hā 'a e fakamo'oni ko ia.

Vakai **Fakamo'oni'i 'oku hoko 'a e fevākovi'aki.**

2 Fakafaingofua ange 'a ho'o ngāue ha vaha'a taimi nounou

Kapau 'oku ke ngāue totongi, 'oku 'i ai 'a ho'o totonu ke kole pe 'e lava ke fakafaingofua ange 'a ho'o fakahoko ngāue ha vaha'a taimi nounou pe ke tokoni ki ho'o nofo faingata'a'ia tupu mei he fevākovi'aki. 'E lava ke fakahoko eni 'o a'u ki ha māhina 'e 2.

'Oku 'i ai 'a ho'o totonu ke kole ke fai 'a e fakafaingofua ni 'i he ngāue'anga:

- › 'i ha fa'ahinga taimi pe
- › neongo ko e fevākovi'aki ni na'e hoko ia kimu'a pea ke toki kamata ngāue 'i he ngāue'anga ni.

Kuo pau ke 'oatu ha tali mei he ngāue'anga ki ho'o kole 'aki ha tohi 'o fakahoko ia 'o 'oua 'e toe loloa atu 'i he 'aho 'e 10. Kapau 'e lava ke nau tali atu kimu'a pea kuo pau ke nau fai ia. Fakahā ke 'ilo 'e he ngāue'anga kapau 'oku ke loto ke liliu 'a ho'o fai 'a 'enau ngāue koe'uhi ke ke hao pe malu ai mei ha faingata'a'ia koe'uhi ke mahino telia na'a lava ke vave ange ai 'a hono tali ho'o kole.

Ko e totonu eni 'oku toe tānaki atu ia ki ho'o totonu ke kole ke toe fakafaingofua ange 'a ho'o fai e ngāue 'i ha taimi pe, pea 'i ha 'uhinga pe. 'E lava ke toe lōloa ange 'i he māhina 'e 2 'a hono fakafaingofua 'a ho'o fakahoko ngāue pea 'e lava foki ke hoko ia ko ho'o ngaue tu'uma'u ia. Kuo pau ke fai 'e he ngāue'anga ha'a nau tali ki he ngaahi kole kehekehe ni pea ke nau tali ki ai 'i he māhina 'e 1.

Kumi 'a e fo'i lea "fakafaingofua e ngāue " 'i he uepisaiti
www.employment.govt.nz

Kole ke fai ha fakafaingofua 'i ha ki'i taimi nounou pe

Kuo pau ke ke kole ki he ngāue'anga 'aki ha'o tohi ke lava 'o liliu 'a ho'o ngaahi fatongia angamaheni. 'E lava ke fakahoko 'e ha tokotaha kehe a ho'o kole ke fakafaingofua 'a e "founga 'o ho'o fakahoko ho fatongia".

Ko e "founga 'o ho'o fakahoko fatongia" 'oku 'uhinga ia ki he ngaahi me'a 'oku ke fai koe'uhi kae lava lelei 'a e ngāue 'oku tukuatu ke ke fakahoko. 'O hange ko e houa ngāue mo e 'aho 'oku ke ngāue ai, feitu'u 'oku ke ngāue ai pea mo e me'a 'oku ke fai lolotonga 'a e ngāue.

'I ho'o tohi pe ko ha tohi 'a ha taha kehe 'o kole ke liliu 'a e founga ke fai'aki 'a ho'o ngāue 'i he ngāue'anga, kuo pau ke fakakau atu ki ai 'a e ngaahi me'a pau ko'eni. Ko e ngaahi me'a eni:

- › ko ho hingoa pea mo e 'aho na'a ke fai ai 'a e kole
- › 'oku ke kole ke fakafaingofua'i 'a e founga 'oku fai'aki 'a ho'o ngāue 'i ha taimi nounou pe 'o hangē ko ia 'oku ha 'i he kongā 6AB 'o e lao Employment Relations Act 2000
- › ko hono fakaikiiki 'o e ngaahi liliu ki ho'o founga ngāue 'oku ke fiema'u ke fakahoko
- › ko hono fuoloa 'o e taimi ke fai ai 'a e liliu – 'o a'u foki ke māhina 'e 2
- › ko hono kamata'anga mo e 'aho ke 'osi ki ai
- › ko e ngaahi lelei kiate koe 'a e liliu 'oku ke kole
- › ko e ngaahi liliu 'e fiema'u ke fai 'e he ngāue'anga ki he 'enau ngāue 'o kapau te nau tali 'a ho'o kole.

'Oku 'oatu 'a e fakalahi ki he fakahinohino fekau'aki mo e kole ke fai ha fakafaingofua'i taimi nounou ma'au 'i he uepisaiti **employment.govt.nz**

Fakamo'oni'i 'oku hoko ha fevākovi'aki 'i he 'api nofo'anga pe ko e nofo 'a kāinga

Kapau te ke kole ke fakafaingofua'i 'a ho'o fakahoko fatongia 'e lava 'e he ngāue'anga ke 'eke atu ha fakamo'oni 'oku uesia koe 'e he fevākovi'aki, koe'uhi ka e lava ke nau tali 'lo pe 'Ikai. Kuo pau ke nau 'eke atu eni kimu'a pea 'osi ha 'aho 'e 3 mei he 'enau ma'u 'a ho'o kole.

Vakai ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e ngāue'anga fekau'aki mo hono fakafaingofua'i 'a ho'o ngāue pe ko e tu'utu'uni fekau'aki mo e fevākovi'aki 'i he 'api nofo'anga ke mahino mei ai pe te nau fiema'u ha fakamo'oni ki ai pea ko e hā 'a e fakamo'oni te nau fiema'u.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki 'o e fakahinohino ki hono fiema'u ha fakamo'oni ki he fevākovi'aki 'i he 'api nofo'anga pe nofo 'a kāinga 'i he uepisaiti: **employment.govt.nz/domestic-violence**

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki 'o e fakahinohino ki he kole ke fakafaingofua'i 'a e founa ngāue he ngāue'anga 'i he uepisaiti **employment.govt.nz/domestic-violence**

Vakai **Fakamo'oni'i 'oku hoko 'a e fevākovi'aki**

Ngaahi me'a kuo pau ke fai 'e he ngāue'anga

Kuo pau ke nau fakahā atu 'i ha tohi kiate koe pe 'oku nau tali pe 'ikai 'a ho'o kole pea 'i he vave taha. Ko e fuoloa taha 'oku fakangofua ko e 'aho 'e 10 mei ho'o kole ke fakafaingofua 'a ho'o fai 'o e ngāue 'i ha ki'i taimi nounou pe. Kapau 'e lava ke toe vave ange 'a 'enau tali, kuo pau ke nau fai ia.

Kuo pau ke 'oatu 'e he ngāue'anga 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni ke tokoni'i koe 'i he hoko ha me'a pehē ni. 'E lava ke nau fai eni 'i he taimi te nau tali atu ai ho'o kole, pe 'e fai ia kimu'a.

Kapau 'e 'ikai ke tali 'a ho'o kole

Kuo pau ke fakahā atu 'e he ngāue'anga 'a hono 'uhinga 'o kapau 'e 'ikai ke nau tali 'a ho'o kole.

'Oku **toki lava pe** ke 'oua 'e tali 'e he ngāue'anga 'a ho'o kole 'o kapau:

- › na'e 'ikai ke nau ma'u 'a e fakamo'oni na'a nau tala atu ke 'oange lolotonga 'a e 'aho 'e 10 mei he 'enau ma'u 'a ho'o kole
- › na'e 'ikai lava ke nau fakahoko ha liliu ki ho'o founa ngāue koe'uhi ko e 'ikai malava ha 1 'o e "ngaahi 'uhinga kuo 'osi fakamahino 'e he lao 'e lava ke makatu'unga ai ha'a nau faka'ikai'i ha'o kole".

Ko e fakatātā eni ki he “ngaahi ‘uhinga kuo ‘osi fakamahino ‘e he lao ‘e lava ke makatu’unga ai ha’a nau tali ‘Ikai ki ha’o kole”:

- › ‘ikai lava ke tufotufa atu ‘a ho’o ngāue ke fai ‘e he toenga ‘o e kau ngāue
- › ‘ikai lava ke nau ma’u ha kau ngāue ke nau hu mai ‘o fai
- › ha mai ‘e ‘ikai ha ngāue fe’unga ia ke ke fai he taimi kuo ke kole ke ke ngāue ai

‘Oku ‘oatu ‘a e fakaikiiki ki he fakahinohino ki he “ngaahi ‘uhinga kuo ‘osi fakamahino ‘e he lao ‘e lava ke makatu’unga ai ha’a nau tali ‘Ikai ki ha’o kole (non-accommodation grounds)” ‘i he uepisaiti employment.govt.nz

3 Fakafaingata’a’ia he ngāue’anga

Mei he ‘aho 1 ‘o ‘Epeleli 2019, kuo pau ke ‘oua na’a fai ‘e he ngāue’anga ha fa’ahinga tō’onga ke toe fakautuutu ange ai ‘a ho’o faingata’a’ia pe te nau filifilimanako ‘o makatu’unga ‘i he hoko kiate koe ‘a e fevākovi’aki ‘i ‘api nofo’anga pe nofo ‘a kāinga. Ko e lao ki he me’a ni ‘oku fakahoko atu ia ‘i he lao Employment Relations Act pea mo e Human Rights Act.

Kapau ‘oku ‘i ai ha fānau iiki na’e hoko kia kinautolu ha faingata’a’ia pehē ni pea ‘oku nau nofo mo koe ‘i ha taimi pe ‘e ni’ihi, ‘oku lava leva ke ke kau mai ki he ngaahi malu’i ‘oku ‘oatu ‘i he lao ni. ‘Oku ke ma’u e ngaahi totonu ko’eni neongo ai pe pe na’e hoko ‘ane’ē ‘a e fevākovi’aki ia.

‘Oku ‘ikai ke fakamalohi’i ia ke ke tala ki he ngāue’anga pe ‘oku uesia koe ‘i ha fevākovi’aki ‘oku hoko ‘i ho’o mou nofo. ‘Oku kau heni mo e fevākovi’aki na’e ‘osi hoko ia ‘i he kuohili.

Kapau ‘oku fai hao faka’eke’eke koe’uhi ko ha’o kumi ngāue ‘oku ‘ikai totonu ke ‘eke atu pe ‘oku uesia koe tupu mei ha fevākovi’aki ‘i ho’o mou nofo ‘a kāinga. Kapau ‘e ‘eke atu ‘oku ‘ikai fiema’u ia ke ke tali.

Ko hono ‘uhinga ‘e taha ‘o e lea “adverse treatment” pe ko e fakafaingata’a’ia ko e fai filifilimānako. ‘Oku kau ai mo hono tuli koe mei he ngāue, fakamalohi’i ke ke fakafisi, fekau ke ke fai ha ngāue ‘oku toe kovi ange pe ko e ‘ikai ke ke kau ‘i ha hiki vāhenga pe hiki hake ki ha lakanga ma’olunga pea mo ha fa’ahinga faingamālie kehe.

Kapau ‘oku nau fakahoko e ngaahi me’a ni pe ‘oku nau filifilimanako koe’uhi ko ha mahalo’i ‘oku uesia koe ‘i he fevākovi’aki, pea ‘oku hoko ia ko e maumau lao. ‘Oku ‘oatu e fakaikiiki ki ha fakafaingata’a’ia ‘e ala hoko ‘i he ngāue’anga ‘i he uepisaiti: employment.govt.nz/resolving-problems

Fakamo'oni'i 'oku hoko 'a e fevākovi'aki

Kapau te ke livi koe'uhi ko e uesia koe 'e he fevākovi'aki pe te ke kole ha'o livi koe'uhi ke liliu 'a e founga 'oku fai'aki ho'o ngāue, 'e lava ke kole atu 'a e ngāue'anga ke 'oange ha fakamo'oni ki ai. Ko e fakamo'oni ko'eni kuo pau ke ha mei ai 'oku uesia koe.

'Oku 'ikai ke fakahā mai 'i he lao ni pe ko e hā 'a e fakamo'oni 'oku totonu ke tali 'e he ngāue'anga.

Kapau 'e fiema'u 'e he ngāue'anga ha fakamo'oni, 'oku totonu ke mo fakatou fai totonu. 'Oku 'uhinga ia ke mo fai'aki e loto tau'atāina, faitotonu pea ke vave 'a hono tali 'o e ngaahi fehu'i.

'E lava ke tali 'e he ngāue'anga ha fa'ahinga fakamo'oni pe te ke 'oange ke mahino ai 'oku uesia ko e 'e he fevakovi'aki.

Ko hono ma'u ha fakamo'oni

'Oku 'ikai ko ha me'a faingofua ke ma'u ha fakamo'oni he ko e natula pe ia 'o e fevākovi'aki pehē ni. Ko ha fakamamahi'i 'o ha taha 'oku fa'a hoko fakapulipuli pe ia 'o makatu'unga ai 'a e faingata'a ke lava 'o 'fakamo'oni'i'. Ko hono fakahā ke 'ilo 'e he kau polisi pe ko ha kole ha tu'utu'uni mei he Fakamaau'anga ke malu'i koe (protection order), ko e me'a lahi ia mo matu'aki faingata'a ke fai 'e ha taha 'oku uesia 'e he me'a ni.

Fakatātā ki he fakamo'oni 'oku fiema'u

- › Ko ha tohi pe 'imeili fekau'aki mo e me'a 'oku hoko pea 'oku ne uesia ai 'a e tokotaha ngāue 'o hangē:
 - ko ha ma'u'anga tokoni 'o hangē ko e Oranga Tamariki 'a ia 'oku nau tokonia 'a kinautolu 'oku uesia 'enau mo'ui 'i he me'a ni.
 - ko ha tokotaha pou pou (support person).
- › Ko ha fakamatama 'e ma'u mei ha toketā pe neesi.
- › Fakamatala mei ha 'apiako.
- › Ko ha tohi na'e 'osi fakafuakava'i 'e ha tokotaha hangē ko ha Justice of the peace (JP) 'o fakatata ki he lao Oaths and Declarations Act 1957.
- › Ko ha pepa mei ha Fakamaau'anga pe Polisi fekau'aki mo e fevākovi'aki na'e 'osi hoko.

Fakamo'oni kae ma'u ha livi koe'uhi ko e fevākovi'aki

Kapau 'e 'eke'i 'e he ngāue'anga ha fakamo'oni pea 'ikai ke nau ma'u, 'e ngofua ke 'oua te nau totongi ho'o vahe kae'oua kuo ma'u e fakamo'oni, tukukehe kapau 'oku 'i ai ha'o " 'uhinga lelei" ki ai.

Ko e fakatātā eni ki he " 'uhinga lelei", ko ho'o hiki fakavave ki ha nofo'anga fo'ou pea te'eki ai ha taimi ke ma'u ai 'a e fakamo'oni.

Fakamo'oni ke lava ai 'o liliu ke fakafaingofua ange 'a ho'o fakahoko ngaue

Kapau 'e fiema'u 'e he ngāue'anga ha fakamo'oni, kuo pau ke nau 'eke'i atu ia kimu'a pea 'osi ha 'aho 'e 3 mei hono ma'u 'a ho'o kole ke fakafaingofua ange 'a hono fakahoko ho'o ngāue. 'Oku fai eni koe'uhi kuo pau ke tali atu 'e he ngāue'anga 'a ho'o kole 'aki ha tohi kimu'a pea 'osi ha 'aho 'e 10 pe kimu'a ai.

Kapau 'e 'ikai ke 'oange ha fakamo'oni ki he ngāue'anga, 'e lava ke 'ikai ke nau tali ho'o kole ki he fakafaingofua. 'E lava ke 'oua 'e tali 'a ho'o kole 'e he ngāue'anga kae'oua kuo ke fakahā pe 'oange ha fakamo'oni.

'Oku fakaikiiki atu 'a e fakahinohino ki he fiema'u fakamo'oni 'i he [employment.govt.nz/domestic-violence](https://www.employment.govt.nz/domestic-violence)

Ko hono tauhi ke malu 'o 'oua na'a 'ilo ha taha kehe ki ho'o ngaahi fakamatala

Kuo pau ke malu'i 'e he ngāue'anga 'a ho'o ngaahi fakamatala fekau'aki mo e me'a 'oku hoko kiate koe. 'Oku kau heni 'a e fakamatala fekau'aki mo ho'o livi koe'uhi ko ha fevākovi'aki pe ko ha fa'ahinga livi pe.

'E 'i ai 'a e kau ngāue 'e ni'ihi te nau fie'ilo ki he ngaahi fakamatala ni koe'uhi kae lava ke fai 'enau ngāue. Ko e ho'o ngaahi fakamatala ni 'e ala kau ai 'a e ho'o livi koe'uhi ko e fevākovi'aki pe ko ha'o kole ke fakafaingofua'i ange 'a ho'o ngāue. Ko e fakatātā eni ki ha taha kehe te ne fiema'u ke sio ki he ngaahi fakamatala fekau'aki mo koe - ko e 'ofisa faivahe. Kapau 'oku ke fie'ilo pe ko hai 'i he ngāue'anga 'e ala sio ki he me'a ni pea ke fakalea ki he 'ofisa 'oku ne tokanga'i 'a e kau ngāue pe ko e va'a ngāue HR (Human Resources).

Ko kinautolu kotoa pe 'oku ngofua ke nau sio ki he fakamatala fekau'aki mo koe, kuo pau ke nau muimui ki he tu'utu'uni 'a e lao fekau'aki mo hono tauhi ke malu 'o 'oua na'a fai ha 'ilolahia ki ai. 'Oku kau heni mo e kau ngāue 'a e va'a ngāue Employment New Zealand pea mo e Human Rights Commission.

Ko hono 'ave holo 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo koe

Kuo pau ke fuofua 'e ke atu kiate koe kapau 'e fiema'u 'e he ngāue'anga ke 'ave 'a e fakamatala ki ha ni'ihi kehe.

'Oku taha pe 'a e 'uhinga 'e lava ai 'e he ngāue'anga ke nau 'ave 'a e fakamatala ki ha taha ta'e kole atu kiate koe. 'E fai ia kapau ko hano malu'i ha mole ha mo'ui 'a ha taha kehe pe uesia 'enau mo'ui lelei pe ala hoko ha fakatu'utāmaki ki he kakai. 'E lava foki ke nofo lotomo'ua mo hoha'a 'a e ngāue'anga kiate koe pea pehē foki ki he toenga 'o e kau ngāue pe ko ho fāmili foki. 'Oku ngofua 'i he lao Privacy Act ke 'ave 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo koe 'o kapau ko e 'uhinga ia.

Ko e fakatātā eni ki ai; 'e 'ilo 'e he pule ngāue 'oku fakamanamana 'a e hoa 'o ha taha ngāue 'e ha'u 'o fakapoongi ia pea ne pehē 'e ha'u leva. 'E lava ke telefoni 'a e pule ki he kau polisi 'o fakahā ange ki ai 'a hono 'uhinga koe'uhi ke malu'i ai 'a e kau ngāue pea mo ha ni'ihi kehe foki.

Ko e me'a ke fai kapau 'oku 'ikai muimui 'a e ngāue'anga ki he lao

Kapau 'oku ke lava lelei pe, pea 'oku totonu ke ke lea ki he pule. Ko e lao fo'ou eni pea na'a 'oku 'ikai ke 'ilo 'e he ngāue'anga 'a e tu'utu'uni ki he livi 'i ha fevākovī'aki 'a e kāinga pe ko e lava 'o kole ke fakafaingofua'i e ngāue pe ko e tokoni'i 'a kinautolu 'oku uesia 'i he hoko ha me'a pehē.

Founga ke fakahoko 'aki ha lāunga

'Oku 'i ai 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni kapau 'oku hoko ha faingata'a'ia 'i he me'a ni. Ko e ni'ihi 'o e ngaahi me'a 'e ala hoko 'o kau ai mo e ngāue'anga 'o hangē ko e:

- › 'ikai ke tali ho'o kole livi koe'uhi ko e fevākovī'aki
- › 'ikai ke 'oatu ho'o vahe ki he livi ko ia
- › 'ikai ke 'oatu ha tali ki ho'o kole ke fakafaingofua'i 'a e ngāue kimu'a pea 'osi e 'aho 10 mei he taimi na'e fakahū atu ai
- › 'ikai ke tali ho'o kole pea 'ikai ke tali 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e lao ki he ngaahi 'uhinga ke makatu'unga ai ha'a nau tali 'Ikai.
- › ko ha'a nau tō'onga faitu'utu'uni ke 'asi mei ai 'oku makatu'unga ia he 'enau 'ilo 'oku uesia ko e 'e he fevākovī'aki pehē.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiki ki he ma'u'anga tokoni mei he uepisaiti:
employment.govt.nz/domestic-violence

Employment New Zealand

'E lava ke ke lāunga ki he Employment New Zealand kapau 'oku 'i ai ha faingata'a'ia 'i he kole livi koe'uhi ko e fevākovi'aki pea mo e kole ke fakafaingofua'i ange 'a e fai 'o e ngāue.

Kapau 'oku ke pehē 'oku hanga 'e he ngāue'anga 'o fai ha tō'onga ke toe fakautuutu ange ai 'a ho'o faingata'a'ia pe te nau filifilimanako 'o makatu'unga 'i he hoko kiate koe 'a e fevākovi'aki 'i he nofo 'a kāinga, pea 'oku totonu ke ke lāunga'i fakafo'ituitui leva ki he pule ngāue. Kuo pau ke ke lāunga kimu'a pea toki 'osi ha 'aho 'e 90 mei he 'ene hoko ha me'a pehē.

Kumi 'a e fakahinohino ki he "personal grievance" pe lāunga fakafo'ituitui 'i he uepisaiti **www.employment.govt.nz**

Kumi 'a e fakaikiiki ki he 'fakalelei'i ha ngaahi faingata'a'ia (resolving problems)' 'i he uepisaiti **www.employment.govt.nz**

Potungāue Human Rights Commission

'E lava ke tokoni atu 'a e potungāue Human Rights Commission 'o ka hoko ha ngaahi me'a ta'efakalao 'i he ngāue'anga 'o kau ai 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke fakakau 'i he fakahoko ngāue 'oku tokanga'i 'e he Employment New Zealand. 'O hangē ko eni:

- › kau ngāue 'ofa pe ngāue ta'e totongi
- › kau ngāue 'oku nau ngāue totongi pe ma'a kinautolu
- › ko e ngaahi me'a kimu'a pea toki hu 'o ngāue 'o hangē ko ha tohi kole pe feinga kole ngāue
- › pea mo ha ngaahi me'a 'oku hoko lolotonga 'a ho'o ngāue.

Vakai ki he ngaahi tokoni ki ho'o totonu fakafo'ituitui 'i he uepisaiti **hrc.co.nz**

Ko e ngaahi fakahinohino 'oku ta'etotongi, malu 'o 'ikai fai ha 'ilo ki ai

'E lava ke ma'u atu mei he Employment Services pea mo e Human Rights Commission ha fakahinohino ta'etotongi pea mo ha fakatonutonu 'i ha hoko ha faingata'a'ia. Ko e Employment Services 'oku nau tokanga'i 'enautolu 'a e lao ki he ngaahi ngāue'anga pea 'oku tokanga'i 'e he Human Rights Commission 'a e totonu 'a e tangata.

Kapau 'oku 'ikai te ke 'ilo papau pe ko hai 'e ma'u mei ai 'a e fakahinohino, 'e lava ke na fakahā atu ia 'i ha'o fetu'utaki mo kinautolu.

Employment New Zealand

Telefoni: 0800 20 90 20

'Imeili: info@employment.govt.nz

A'utonu ki he: www.employment.govt.nz

Human Rights Commission

Telefoni: 0800 496 877

'Imeili: infoline@hrc.co.nz

A'utonu ki he: www.hrc.co.nz

Privacy Commissioner

Kapau 'oku ke fie lāunga'i 'a ho'o ngāue'anga 'o makatu'unga 'i he founa na'a nau fakahoko ai e ngaahi fatongia pea mo hono tauhi malu 'a ho'o ngaahi fakamatata na'e tonu ke fai ma'au, pea 'oku tonu ke ke 'ave ia ki he Privacy Commissioner.

A'utou ki he www.privacy.org.nz

